

ס פ ר י ם

היוצאים לאור בפעם הראשונה

על ידי

חברת מקיצי נרדמים

(הוקמה מחדש בשנת תרמ"ה)

תחת השגחת ראשי החברה:

אברהם ברלינער בברלין,
מרדכי בראנן בברעסלא,
דוד גינסבורג בפעטרסבורג,
שלמה חיים האלבערשטאם בביליין,
אברהם אליהו הרבבי בפעטרסבורג,
מרדכי יאסטרואו בפילאדעלפיא,
צדוק כהן בפאריס,
דוד סימאנסען בקאפענהאנען,
משה עהרענרייך ברומא,
דוד קויפמאנן בבודאפעסט.

שנת י"ד (תרנ"ח).

Teschuwoth Rabbenu Tam.

BERLIN 1898.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins M'KIZE NIRDAMIM.

(Dr. A. Berliner.)

In Commission bei J. Kauffmann

Frankfurt a. M.

RESPONSEN

des

Rabbenu Tam

im

Sepher Hajaschar.

Nach einer Handschrift

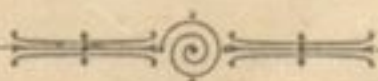
von neuem herausgegeben

und mit kritischen Noten versehen

von

Dr. F. Rosenthal

Rabbiner in Breslau.

Berlin.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.

1898.

מפרר הישר

לרבנו תם

חלק השאלות והתשובות

מדויק ומזוקק על פי כתב יד

עם תקונים והגהות מר' אפרים זלמן מרגליות

ועם הערות

מאת

שרגא המכונה פייש ראזענטהאל

אב"ד דק"ק ברעסלוי יע"א.

גב' יוסף בירושלם

Dr. Joseph
Chazanowicz

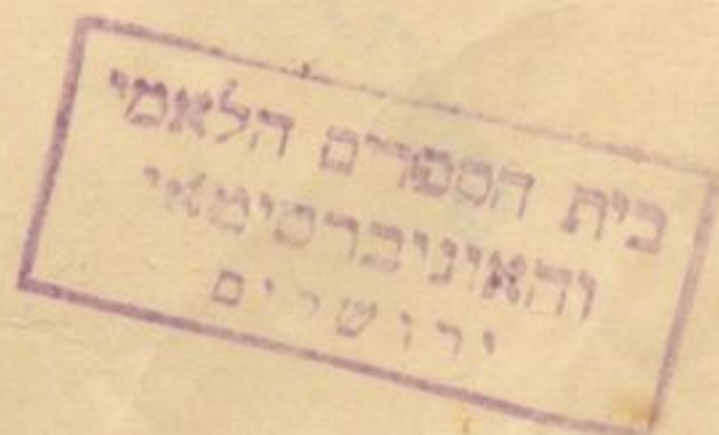
ברלין.

בדפוס צבי הירש ב"ר יצחק איטצקאווסקי.

תרנ"ח.

S23 V9269

מבוא.

הנני נותן בזה מנה אחת אפים, לפניכם היושבים בצל החכמה והתורה מן השמים, את ספר הישר לרבנו יעקב תם בן מאיר חלק שני והוא חלק התשובות מדויק על פי כתב יד ומוזקק על פי הנהגות הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות. ועוד זאת הוספתי הנהגות והערות ממני וגם מראה מקומות בש"ס.

הספר הזה יצא לאור בפעם ראשונה בשנת בעל גמולות אלהים וזה שנת תקע"א לפ"ק בווען ונדפס על פי כתב יד אחד אשר היה ביד הקצין כהר"ר מנחם מענדל בן כהר"ר אברהם טעבין והובא לדפוס ע"י הגאון מוהר"ר דניאל חר מבי דינא רבא דק"ק פרעסבורג במדינת אונגארן. והגאון הזה עלה אחר כך להיות ראש בית דין דשם והוא חתם עצמו בהקדמתו לספר הישר בשם דניאל בן כהר"ר בנימין המכונה וואלף זצ"ל מק"ק דאביטשווא ונקרא בפי כל דניאל פרוסטיץ. ובשם זה דניאל פרוסטיץ נקרא גם כן בהסכמת הגאונים ר' מרדכי בנעט ור' משה סופר בראש הספר. אכן בזכרי ימים מקדם ימי בחרותי כאשר הייתי בישיבה בפרעסבורג בהלו נר אמ"ו הגאון ראשב"ס בעל כתב סופר זצ"ל עלי ראשי כשהיו מזכירין את דניאל איש חמודות הנ"ל לטובה לא היו קורין אותו פרוסטיץ כי אם פרוסניץ, ושמעתי כי פרוסניץ ופרוסניץ היינו חד שם העיר במדינת מעהרען. ובפתח האולם עומדים שני העמודים הגדולים אשר עליהם נשען הבית בית ישראל הגאונים ר' מרדכי בנעט ור' משה סופר בהסכמותיהם. ולפי הנראה מהקדמת ר' דניאל הבאה מיד אחר ההסכמות הנ"ל חשב הקצין ר' מענדל טעבין בראשונה להביא בעצמו את הספר על מכבש הדפוס לזכות בו את הרבים. אך מגודל צדקתו משך ידו אחור ימים רבים מהדפסתו. כי ירא מהלכד בפח הפרושה בגורה חרותה בהקדמת הספר מפי הקדוש המחבר זצ"ל על כל שולחי יד להגיה בספרים מדעת עצמם דבר אשר לא ממקומו הוא מוכרע ובלא נימוקו עמו ע"פ ספרים מדויקים הראשונים. ומטעם זה גם מאן לתתו אל יד אחד מגדולי זמנו לסקלו ולעזוקו מקמשוני טעויות ושבושים שנפלו בו משגיאות המעתיקים. ויהי כי ארכו לו הימים מדאגה בדבר מאיוו סבות שיבאו ויתחדשו להפריע עצתו נתן את המשרה על שכמו של ר' דניאל למען יפיק זממו החוצה על יד איש חמודות הלזה. אכן גם ר' דניאל לא עבר על פני כל הספר לחפש בטווחות ובסתום חכמה אחר כל תעלום וברק, וכאשר העיד על עצמו, לא בלבד מטעם האמור, כי אם גם מטעם מניעות רבות, אשר סביב שתו עליו בהתמדת השיעור עם התלמידים. ולכן רק זאת שם לו למטרה לעשות סמנים וציורים בכל שרשי הענינים למצא דברי חפץ. אבל גם זאת לא צלחה כאשר חשב, כי חלה המניה אשר העמיד בראשונה ובאה המלאכה ליד מניהים אחרים, והם הוסיפו חטא על פשע להוסיף עוד הטעויות והקמשונים בתוך הספר עד אין מספר. ולא זו בלבד אלא שגם מספר הסמנים החליפו פעם אחר פעם ובלבלו הסדר, וגם עשו את הסמנים שלא במקומם עד שקרבו את הרחוקים והרחיקו את הקרובים.

ומתוך זה יצא ספר הישר מתוך מכבש הדפוס שלא ביושר ובאופן אשר יקשה עלינו להבין את דברי ר' יעקב תם וחידותיו, כי גם את המישור עשו לעקוב, אשר כל לב ידאב, בראותו את הספר בתמונתו כאשר הוא לפנינו. לכן אמינא שבא לנבא טבא ה"ה החכם הגדול והמפואר ר' אברהם עפשטיין נ"י החונה בוויען הבירה, אשר השאיל לי בשובו ובחסדו כתב יד של ספר הישר טוב ומהודר מתוך גנוי כתבי יד אשר הם טמונים באמתחתו, למען אוכל להוציא על פיו את ספר הישר בדרך טוב ומיושר. יהיה הוא ומקורו ברוך. וכתב יד זה בא ליד החכם הנ"ל מידידנו החכם הגדול שלמה זלמן חיים האלבער-שטאם מביעליץ, אשר שמו הטוב נודע בסימן שזח"ה בשער בת רבים. והוא כתב לי שקנאו מלפנים מאת הרב ר' שמואל שענבלום מלכוב, וממנו קבל כי כתב יד זה היה ביד האדם הגדול בענקים חיים יוסף דוד אוולאי, אשר נפטר בשנת תקס"ז בק"ק ליוורנו. ועל ידו בצירוף בנו וחתנו נעשו גם המפתחות לש"ס וארבעה טורים, אשר מקומן באיוו דפין כרוכין לפני הספר, וצורת הכתב משונה מצורת הכתב בתוך הספר. וא"כ הדברים אז כתב יד זה הוא אותו שהזכירו הרב חיד"א בספרו שם הגדולים בסוף ערך ר' יעקב בר' מאיר וז"ל שם: "ר"ת חבר ספר הישר וזכיתי ובא לידי וכו'". ועוד הזכירו בספרו פתח עינים למגילה דף כ"ה ע"א בד"ה יברכוך טובים, והביא שם דברי הרא"ש בתוספותיו שכתב דר"ת היה רגיל לכתוב בכתבים של רשות ששולח לבני אדם ע"כ יברכוך טובים. וע"ז כתב הגאון חיד"א וז"ל: "וכוה ראיתי אני השפל בספר הישר של ר"ת כ"י בחלק תשובות שכתב לשון זה לרבנים שהיה משיב להם על מה ששאלוהו עכ"ל. ועיין בסימן מ"ו אות ה' צד 89 ובסימן מ"ח אות ג' צד 97. ועיין בהשמטות ותיקונים בסוף הספר. ובראש המפתחות כתוב וז"ל: "פתח ביושר אור" (מפתחות לספר הישר, תורת ארו אדיר ונאור, בחידושי ותשובותיו חזר וניאור". ואחר זה נכתבו המפתחות לש"ס. ואחר זה וקודם המפתחות לארבעה טורים כתוב וז"ל: "תשובות וחידושי דינים, מאירים ומזהירים, על סדרי ארבעה טורים, לציון הנה הנם מסודרים, זקוקין דנורא וביאורין". ובסוף כל המפתחות כתוב וז"ל: "אחר אלו המפתחות שתקנום בני וחתני הי"ו אנב ריהטא מה שאני מוצא חידוש היר כותבת והתויתי תיו מכל מלאכת מחשבת בס"ד". והעתקת כתב יד זה עשיתי לי לעמוד הבנין אשר עליו עומד הספר הנדפס עתה ברבו ככלו. אכן בעוד שהייתי עוסק במלאכה כבדה זאת אנה אלהים לידי ע"י ידידנו החכם שזח"ה, ומגלגלין זכות ע"י זכאי, את ספר הישר, אשר היה תחת יד הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות והוא נחתם בחותמו של צדיק בחתימת יד עצמו בעלה הראשון. והספר הזה הוא מלא מתיקונים והגהות שעשה וכתב הגאון בעצמו ע"י מחק או הוספת אותיות ותיבות בנוף הספר או מהגהות והערות שכתב בשולי היריעות. צלל במים אדירים והעלה מרגליות בידו. וחכם עדיף מנביא, כי כמה וכמה פעמים כיון והסכים בתיקוניו והגהותיו ממש לכתב יד שלנו, ואז עברתי עליהם, כי לא לצורך המה. והרבה פעמים מתקן הטעיות בדפוס באופן אחר ומשונה מכתב יד שלנו, ולו היתה לפניו הנוסחא הנכונה כמו שהיא בכתב יד שלנו או לא היה הכרח לתקן. גם במקומות כזה עברתי על תיקוניו והגהותיו מבלי להזכירם שלא להרבות המשא בדברים שלא לצורך המה. אכן בכל שאר מקומות הנני מביא את תיקוניו והגהותיו בהערותי בשם "ראו"ם". וכל ההגהות והתיקונים והפירושים הכתובים בהערות שהן למטה מהקו, אשר לא הבאתי בשם "ראו"ם", ממני הם ומידי תבקשנה אם תמצא בהם דבר אשמה ושגגה.

(¹) לדעת החכם ר' אברהם עפשטיין באגרתו אלי רומז בזה על ברכות דף י"ב ע"א פתח ביוצר אור וכוונתו על ספר הישר, ודפח"ח.

ובנוף הספר הנכבד עצמו היוצא עתה לאור שמת לי את כתב יד עיקר, ובמקום שראיתי ההכרח לנטות מדרכו אני דמותי עליו בהערותי ע"י חצי קוין ענולין ושאינן ענולין, אשר כונתם ידועה. ובוה חשבתי להנצל מנורת ר"ת שלא להגיה בספרים, יען אשר כתבתי הגירסא כמו שהיא בכ"י או בדפוס וגם הגירסא כמו שצ"ל לפי דעתי או לפי דעת הגאון ראז"ם, והבוחר יבחר. אכן מלבד זה נראה לי שלא היתה מעולם כונת רבנו תם לגזור נגד המגיהים בספרו או בספרי ראשונים אם יעשו מלאכתם מלאכת שמים בכונה רצויה. כי לא חגר רבנו תם את כלי מלחמתו רק נגד מגיהי ספרים בתלמוד שהוא מקור ההלכה, וכמו שהביא בשם ר"ג מאור הגולה דלט על כל מאן דמשבש תלמודא הכי והכי תהוי, ואם תעיין שם היטב בדברי רבנו בהקדמתו תמצא כי לא דבר רק נגד מגיהים בש"ס.

ואני נמרתי בלבי להוציא את חלק השני והחלק התשובות בראשונה, ואחר זה אם יגמר אלהי בעדי אוציא לאור גם את חלק ראשון שכולל החידושים על הש"ס. ואם יודע אני בעצמי שאין דנין את המלך, ומי ימלא את לבו לבא אחר רבנו שהוא מלכא דרבנן והוא נר בן אבנר (עיין ריש סימן מ"ג) לבא ולשפוט באור שכלו ההדיוט, הוה או זה בדברי רבנו יותר טוב וחשוב לילך בראש. אבל באמת לא מפני טעם כזה קלקלתי את השורה להקדים את המאוחר בכתב, אם גם לא בזמן, רק מפני שהחידושים הלא הובאו ברבם כבר בתוס' שלנו, בעוד שהתשובות הן בקצתן עוד כספר החתום. ובקצתן מורין גם על תהלוכות הזמן ומפצים אורה על כמה גדולים אשר היה משאם ומתנם עם הנשר הגדול מכל בעלי כנפים בזמנו. ולכן אמרתי בלבי, הלא יותר יבוקש מחכמינו לראות בראשונה דודם זה המלך במסיבו עם גבורי ישראל סביב לו, אשר כלם יזמרו את תהלתו, אם גם לפעמים לא לחסד רק לשבט יטה אזנו אליהם.

ואלה המה הגבורים אשר המה בכתובים בחלק התשובות על סדר א"ב:

הרב ר' אברהם בפריש סימן י"ח ל"ד.

החבר ר' אהרן בר יוסף סימן ע"ח, ע"ט.

הרב ר' אליהו הצרפתי סימן מ"ז אות ה' וסימן מ"ח אות ה'.

הרב ר' אליעזר (בן יהודה?) סימן ל"ד ועיין סוף סימן כ"ה.

הרב ר' אליעזר בר נתן ממיינצא סימן ט', י' מ' מ"א.

ר' אליעזר מפלאיזא חתנו של ר' שמשון הזקן סימן ד', ה' ועיין בתיקונים והשמטות בסוף הספר.

הרב ר' אליעזר בן שלמה סימן נ"ה, נ"ט, ע"ז.

הרב ר' אליעזר בן שמואל ממיץ סימן נ"ז ועיין סימן ע"ז הערה ראשונה.

הרב ר' אפרים בן יצחק מרענגנסבורג סי' ס"ד, ס"ה, ס"ו, ס"ז, ס"ח, פ'.

הרב ר' יוס טוב בן יהודה סימן כ"ה ועי"ש בהערה ראשונה.

החבר ר' יוסף בן יצחק מאורליינש סימן ל"ו, ל"ז, ל"ח, ל"ט, נ"ה, נ"ז.

הרב ר' יוסף בן משה סימן י"ד, ט"ו, כ"ג, כ"ה, כ"ט.

הרב ר' יחיאל מפריש הזקן בן ר' מתתיהו (?) קרובו של ר"ת סימן ל"ד. ואולי הוא חר עם החתן ר' יחיאל סימן כ"ד.

ר' יעקב מטרנא או מטרנא סימן ל"ה.

החבר ר' יעקב ישראל סימן מ"ח אות א' צד 94 וסימן נ"ג, נ"ד.

ר' יצחק בר ברוך סימן ע"ג ועי"ש אות ב' הערה א'.

ר' יצחק בן רבנו יעקב תם עיין סוף סימן נ"ח.

הרב ר' יצחק בר מרדכי מרענגנסבורג סימן פ"א עד סימן פ"ז.

הרב ר' מנחם בן פרץ מיואני סימן י"ג, צ"ג, ק"א ועיין עוד בהערה סוף סימן ק"ב.
הנדיב ר' מרדכי סימן מ"ה אות ו'.

החבר ר' משה בן אברהם מפונטיוא סימן נ"א, נ"ב, ס"ט, ע'.

הרב ר' משלם בר נתן ממלון סימן מ"ג עד סימן נ'.

הרב ר' קרשבין תלמידו של אהרן לבי גירנין (לבינירין בכ"י) סימן ע"ז.

ר' שלמה סי' כ"א, כ"ב. אולי הוא ר' שלמה מדריוש Dreux.

הרב ר' שלמה בר יצחק מאורליינס סימן ל"ו, ל"ז.

רבנו שמואל בן מאיר סימן ו', י"ח, י"ט, כ"ד, (ל' ?) ועיין סימן ע"ז.

הנדיב ר' שמחה הוא ר' שמחה בן שמואל מוויטרי בעל מחזור וויטרי סימן מ"ה

אות ה'.

הנדיב ר' שמחה סימן ע"ג אות ב' נראה שהוא אחר.

הרב ר' שמשון בן יוסף מפלאישיא הנקרא הזקן מסימן א' עד סימן ד' וסימן ו', ח'.

בני בארי סוף סימן מ"ז.

בני פריש סימן ל"ב.

וזאת לדעת, כי מה שכתוב בספר הישר הנדפס דף ס"ח ע"א כאן מתחילין שו"ת וכו' הם דברי חסר לב כי השו"ת מתחילין כבר ארבעה דפים קודם לזה וגם נכתבו הדברים בתוך אמצע תשובת ר"ת סימן כ' בספרנו. ואם תעיין שם אות ו' הערה ו' תוכל למצא טעם מה שהביא אולי את המניה לידי טעות זאת. אבל משם אין ראיה שהדפוס שלנו נעשה ע"פ כתב יד שלנו, כי אדרבא אלו היה כתב יד זה לפני המניה לא היה כותב הדברים שנמחקו ע"י העברת קן קולמוס בכתב יד גם בדפוס.

ובזה הנני נותן לפניכם את חלק השו"ת גם מסודר בסימנים ואותות ומראה הענין אשר ידובר בו וכל דבר על מקומו יבא על נכון, ופועל ידי תרצו. וברוך השם אשר הביאני עד הלום, בן יזכני להוציא לאור בשלום, את חלק ראשון החידושים תמימים, מתורתו של ר"ת יקרה היא מפנינים. ושם נדבר אי"ה גם מאורותיו ותולדותיו של רבנו. ואסיים בברכה גם לאלופי ראשי ק"ק פראג אשר גם הם השאילו לי בטובם מאוצר הספרים שלהם את ספר הישר שהיה תחת יד החכם הגדול ר' שלמה יהודה ליב רפאפורט ז"ל. כי גם בזה רישומו של החכם ניכר מתוך תיקוניו אשר עשה בכמה מקומות. ומה שמצאתי בזה לתועלת בדרך ההעברה, כי בעת אשר היה הספר תחת ידי טרוד הייתי מאוד בעול הצבור, הבאתי בהערותי בשמו. ועוד יעמד על הברכה תלמידי ידידי וחביבי הבחור המופלא ומופלג כמוהר"ר יצחק משה עלבאגען נ"י, אשר היה לי לעזר בהגהת טעויות הדפוס וגם עשה את המפתחות. השם ישלם פעלו ומשכורתו תהיה שלמה.

פה ברעסלוי יע"א, בחודש אלול שנת תרנ"ח לפ"ק.

הק' שרגא המכונה פייש ראזענמדהאל

אב"ד דפה.